

HEMMESJÖBYGDEN

Meddelande från Hemmesjö hembygdsförening

HEMMESJÖ GAMLA KYRKA

Kyrkan anses härröra från slutet av 1100-talet. Den hör till de äldre stenkyrkorna i landet och till de äldsta kyrkorna i Kronobergs län. Den utsattes tidigt för brand, sannolikt redan under uppbyggnadsskedet. På 1770-talet var den i starkt behov av reparation. Av en besiktning 1778 framgår, att murarna i flera fall hade rämnat "ifrån jorden upp till taklaget". Det föreslogs då, att kyrkan skulle byggas om med användande av det gamla materialet. Församlingen tyckte emellertid

Också på andra sidan Atlanten känner man till Hemmesjö gamla kyrka. Bilden ovan är hämtad från titelbladet på en bok som 1973 publicerades i Stillwater, U.S.A. Boken heter Smolening slekt och den som skildrar sin småländska släkt heter Irving J. Olson, vars förfäder härstammar från torparen Olof Håkansson på Västratorp under Hemset Kolaregård (se artikel i detta nummer).

att kostnaden blev för stor och nöjde sig med att låta mura igen sprickorna och förstärka västgaveln med järnband.

Annu en gång var kyrkan föremål för rivningshot. När Hemmesjö och Tegnaby 1854 fick ny gemensam kyrka, anordnades auktion på befintlig inredning, klockstapel, bårhus och sockenstuga. Kyrkan lämnades sedan att förfalla, och 1905 begärde församlingen att få riva den. Ansökan togs emellertid tillbaka, och församlingen begärde i stället att få slippa underhållet. Det enda underhåll som utgick till kyrkan var avkastningen av gräsgrödan på kyrkogården (kyrkostämmobeslut 1878). Genom ingripande av disponent A. Edv. Ohlsson, ägare till Åry bruk, räddades kyrkan från undergång. Han ställde medel till förfogande för en restaurering, ytterligare bidrag erhöles från staten, och 1925 var restaureringen genomförd.

Kyrkans murar är uppförda av gråsten med grus och klappersten mellan ytterblocken. Kyrkan i Tegnaby var en träkyrka, det var inte ovanligt att moderkyrkan var av sten och annexförsamlingens kyrka av trä.

Kyrkan har en typisk romansk grundform med långhus, kor och absid. Den invändiga längden är 15.6 m. och bredden 6.1 m. Höjden har beräknats till 5.9 m. Väggarnas tjocklek är 1.2 m. Sakristian är troligen en senare tillbyggnad. Vid den södra portalen har funnits ett vapenhus av trä, där den medeltida dopfunten en gång varit uppställd.

De tre kryssvalven anses stamma från 1400-talet. Tidigare har det troligen funnits ett innertak av trä. Kyrkan har haft två läktare, en äldre vid västra gaveln och en på norra långsidan. Den senare tillkom på 1750-talet och bekostades av brukspatron Olof Lundblad på Åry bruk. Den var avsedd för bruksfolket i Åryd. Lundblad fick samtidigt församlingens tillstånd att under golvet vid läktaren inreda en grav för sig och sin familj och utfäste sig att täcka den med "uthuggna vackra stenar". I kyrkan har funnits även andra gravar, bl. a. kommendörkapten H. W. Pleys familjegrav. Pley var ägare till flera av gårdarna i Billa.

Golvet i kyrkan bestod ursprungligen av stampad jord, som på 1500-talet ersattes av brädgolv. Det har haft en lutning från den lägst liggande dörren upp mot koret. De medeltida kyrkorna hade ofta dörrar och fönster enbart på sydsidan - enligt folktron kom ondskan från norr. Att man som i Hemmesjö hade dörr också på norrsidan var relativt ovanligt. Den ena dörren användes av männen, den andra av kvinnorna. Järnbeslagen på den norra av dörrarna är sannolikt jämgamla med kyrkan. Beslagen på den södra dörren är en senare kopia.

Fönsterna har tidigare varit mindre och långhusfönstret har suttit högre upp. Av fynd att döma har fönsterna en gång haft målade glas. Enligt beslut av sockenstämman 1781 skulle fönsterna i koret och vid predikstolen göras större, men beslutet tycks inte ha verkställts. Nya beslut om upphuggning fattades 1818 och 1820, enligt det senare beslutet skulle fönstret vid predikstolen utvidgas och nya järnramar anskaffas från bruket i Åryd.

Förutom högaltaret i koret har kyrkan haft två sidoaltare i långhuset. Det norra av dessa är bevarat. I muren söder om altaret finns en piscina, en uttömningssten, och en nisch, som kan ha använts för förvaring av något slag. I triumfbågen finns spår av medeltida målningar, sannolikt från 1200-talet. På norra sidan finns en medaljong med framställning av lammet bärande segerfanan, på södra ses Mikael's strid med draken. Svaga spår av målningar finns även på andra ställen i kyrkan.

Kyrkan har tidigare haft yttertak av bly. Enligt traditionen skall danskarna under ett av sina härnadståg i Varend för 400 år sedan ha rivit ned den ena sidan av blytaket och sänkt blyet i Hemmesjösjön vid den udde, som till erinran om händelsen nu kallas Jutudden. Sedan dess har endast den ena sidan varit täckt med bly, heter det i en skildring från 1770. Av ett protokoll från 1779 framgår att taket på södra sidan var täckt av bly. Senare har kyrkan varit spåntäckt.

Kyrkans äldsta bänkinredning tillkom på 1500-talet i samband med trägolvet inläggande. Av en stodelning från 1755 framgår, att det på södra sidan, manssidan, fanns två bänkrader i koret och ytterligare elva bänkrader, därav två under gamla läktaren. Vid altaret hade pastor och klockaren sina stolar. På norra sidan, kvinnosidan, fanns fjorton bänkrader, därav tre under gamla läktaren. Därtill kom platser på nya läktaren för bruksfolk av båda könen samt på den gamla läktaren tre bänkrader och två små bänkar för återstoden av männen. På gången fanns nygjorda bänkar för inhyses hjon av båda könen.

Altarskåpet är ett svenskt arbete från 1400-talet. Det renoverades 1685 enligt en latinsk inskription på skåpets sockel, och målaren hette Gudmund Rosenlund. I skåpets mitt är bilder av Petrus och Paulus omgivna av tolv apostlabilder. På dörrarnas insidor avbildas Johannes döparen, jungfru Maria med barnet, den heliga Anna samt Erik den helige med spira och tre kronor. På yttersidorna är målade den heliga Barbara samt den helige Sigfrid med de tre systersönernas avhuggna huvuden. I kyrkan har tidigare funnits ännu en avbildning av den helige Sigfrid, en träskulptur tillkommen på 1200-talet, den äldsta kända Sigfridsbilden. Att kyrkan i Hemmesjö har två bilder av Sigfrid, har man ansett hänga samman med att församlingen var prebende åt Växjöbiskopen. Skulpturen finns nu i Smålands museum.

I koret finns vidare en primklocka från den katolska tiden.

Triumfkrucifixet är en målad träskulptur, troligen från 1500-talet, med symboler för Markus, Lukas och Johannes på tre av korssets ändplattor.

Madonnabilden, som står på norra sidoaltaret, är en målad träskulptur, som daterats till 1100-talet.

Dopfunten anses likaledes härröra från 1100-talet och vara ett verk av den s.k. Ör-mästaren, som även arbetade för domkyrkan i Växjö. 1801 skänkte församlingen funten till överstelöjtnant C. E. Lode på Åry bruk; den var "till ingen nytta här", heter det i protokollet, och kunde umbäras "utan minsta skada för kyrkan". I samband med en biskopsvisitation 1878 avhämtades den i Åryd och uppställdes i nya kyrkan, för att därifrån senare återföras till den gamla.

Till de äldre inventarierna hör en nummertavla.

Bland inventarierna i nya kyrkan har ett par mässingskronor, skänkta av lagman Per Unge på S. Åreda herrgård, tidigare hängt i gamla kyrkan, liksom en mässingskrona skänkt 1695 av Hans Eriksson i Åryd. Så har förmodligen även varit fallet med en kristallkrona skänkt av biskop Esaias Tegnér.

I Smålands museum finns kyrkans predikstol med skulpterade och målade bilder. Den anses härröra från 1600-talet. Av ett sockenstämprotokoll från 1709 framgår emellertid att predikstolen då ännu inte var färdig: "Måns Persson i Åhreda, som honom beställt", skulle driva på så att han blev färdig. I museet finns också en processionsfana från Hemmesjö med bilder av sankt Olof och sankt Lars.

Den nuvarande klockstapeln invigdes 1954 och bekostades - liksom klockan - av disponent A. Edv. Ohlsson på Åry bruk. Den tidigare klockstapeln såldes på auktionen 1854. I den fanns två klockor, av vilka den ena såldes till Öljuhults församling i Blekinge. Den andra hänger i nya kyrkan.

Något torn har kyrkan inte haft. Den igenmurade öppningen i västra gavelmuren anses tyda på att man planerat att bygga ett torn. I byggplanerna från 1770-talet ingick ett förslag att man för att stärka den västra gaveln skulle bygga ett vapenhus där och samtidigt sätta igen de båda tidigare dörröppningarna.

I anslutning till invigningen av Mariakyrkan i Växjö publicerades härom året en skrift om kyrkor i Varend. Författaren skildrar i ett avsnitt gamla kyrkan i Hemmesjö som den typiska småländska ödekyrkan. Vi som bor i Hemmesjö har svårt att följa med, när han talar om det ödsliga intryck som kyrkan gör. "Vägen till Hemmesjö", skriver han, "går genom skogen - det här är ingen väg man råkar ta, utan en som man bara ger sig in på om man har ett mål. Målet kan bara vara Hemmesjö ödekyrka eller någon av de ganska få gårdarna i trakten. Ödsligheten förstärks dessutom av att kyrkan - när man når den från nordväst - syns på långt håll, byggd på toppen av en kulle och omgärdad av stenbunden hagmark där både folk och få har svårt att gå." Så långt skriften om kyrkorna i Varend. För mig - och jag gissar för många med mig - är kyrkan inte bara en klenod att slå vakt om. Där den ligger på sin kulle med utblick åt nordväst över en slingrande väg och åt öster över skog och sjö, i en trakt där talrika rösen vittnar om urgammal bebyggelse och där den stenbundna hagmarken är en påminnelse om det karga liv som en gång levdes i bygden, är det lätt att bli betagen också i omgivningen. Ordet ödslighet tänker man minst av allt på.

Kunde kyrkan sedan återfå sin gamla predikstol, som nu är deponerad i Smålands museum, och därtill få en bänkinredning som harmonierar med kyrkorummet, skulle den i än högre grad framstå som en sevärdhet av rang, en av de förnämsta kyrkorna i stiftet.

B.H.

GLASBRUKET I ÅRYD

Landsantikvarie J.E. Anderbjörk, som i ett tidigare nummer skildrade glasbruket i Åryd, efterlyser exempel på brukets produktion. Den som äger föremål som tillverkats vid bruket ombedes sätta sig i förbindelse med landsantikvarien Anderbjörk eller någon medlem av hembygdsföreningens styrelse, så att föremålen kan bli registrerade och fotograferade.

KOLAREGÅRDEN

Gårdens öden efter 1765

I föregående nummer av Hemmesjöbygden skildrades Hemset Kolaregårds historia fram till år 1765. Detta år sålde Per Nilsson Guse ena hälften av gården till sin äldsta dotter Ingrid och hennes man Håkan Simonsson. Några år senare sålde han den andra hälften till den yngre dottern Catharina och hennes man Johannes Andersson. Gården förblev delad tills den på 1830-talet i ett par omgångar förvärvades av J.L. Aschan. Jag skall skildra de båda gårdsdelarnas historia i tur och ordning och börjar med den del av gården, som 1765 förvärvades av Ingrid Persdotter och Håkan Simonsson.

HÅKAN SIMONSSONS GÅRD

Delningen 1799

Ingrid Persdotter och Håkan Simonsson hade inte mindre än 8 barn. Den näst äldste, Daniel, f. 1771, dog redan 1798. I oktober 1799 ägde ytterligare en delning av gården rum. Åtskilliga bevarade källor lämnar uppgift om denna delning.

Den äldste sonen, Simon, f. 1768, fick enligt ett upplåtelsebrev av den 25 oktober 1826 arvslott av sina föräldrar den 25 oktober 1799. Vad arvslotten omfattade framgår ej av upplåtelsebrevet. Däremot får man veta att han senare utbytt sin arvslott till brodern Johannes mot torpet Östratorp. Dessutom har han av brodern Samuel köpt Kolaretorpet (se nedan). I husförhörslängden 1800-04 är Simon upptagen under Östratorp.

Johannes, f. 1774, köpte enligt bouppteckningen efter hans första hustru Stina Bengtsdotter (d. 1811), den 25 oktober 1799 1/16 mantal Hemset Kolaregård av sina föräldrar. För detta betalade han 116 riksdaler 32 skillingar. Johannes är också i husförhörslängden upptagen för 1/16 mantal av gården, dock först 1806-10. I husförhörslängden för 1800-04 finns han inte med.

Samuel, f. 1776, köpte enligt ett köpekontrakt av den 25 oktober 1799 denna dag Kolaretorpet av sina föräldrar. Torpet utgjorde hans tillkommande arvslott. Till torpet skulle höra halva Nyakärr och, då föräldrarnas undantag upphörde, halva Lilla Ljungängen "i gårdet belägen efter Östra kanten". De två yngre bröderna Josef, f. 1782, och David, f. 1789, skulle få 33 riksdaler 16 skillingar av brodern när denne tillträdde. Föräldrarna skulle årligen få 32 skillingar. Samuel tycks, till skillnad från syskonen, aldrig ha bott på den fastighet han förvärvat vid delningen av gården. Den sista anteckningen om honom i husförhörslängderna för Hemset är att han 1793 flyttade från Hemset Kolaregård. Som ovan nämnts sålde han ju också Kolaretorpet till brodern Simon.

Olof, f. 1778, köpte enligt ett köpebrev, daterat den 24 oktober 1799, denna dag av sina föräldrar torpet Olofsdal. Detta torp utgjorde hans tillkommande arvslott. Vid tillträdet skulle han betala föräldrarna 50 daler i riksgäldsmünt och därefter årligen 1 daler specie. Liksom beträffande Kolaretorpet sägs i köpebrevet att dit skulle höra halva Nyakärr och, då föräldrarnas undantag upphörde, halva Lilla Ljungängen, "i Gårdet efter östra kanten". De två torpen tycks alltså ha gränsat till varandra. I husförhörslängden 1800-04 är Olof upptagen under Västratorp, som väl måste vara identiskt med Olofsdal.

Eva, f. 1785, ägde enligt 1805 års mantalslängd och 1806-10 års husförhörslängd tillsammans med sin man Nils Månsson 1/16 mantal Hemset Kolaregård. När förvärvet gjordes framgår inte. Nils Månsson flyttade till Hemset år 1800, och giftermålet ägde rum den 25 oktober samma år.

Den 60-åriga Håkan Simonsson har alltså överlåtit gården på sina barn och förbehållit sig vissa undantagsförmåner. Kontrakten med Samuel och Olof finns i behåll, medan vi av andra källor får sluta oss till villkoren för de andra barnen. Man observerar att Johannes betalade betydligt mer än både Samuel och Olof. Han uppges ju också 1805 vara ägare till 1/16 mantal, medan mantalsuppgift saknas för bröderna. Detta kan väl också bero på att nyupptagna torp vid denna tid i princip inte åsattes någon mantalsuppgift. Man observerar också att tre av barnen aldrig bosatte sig på gården, som väl var för liten för att försörja dem alla.

1806 upprättades en storskifteshandling för Hemset Kolaregård, som lämnar ytterligare bevis för den genomförda delningen. Genom storskifteshandlingen delades utägorna till gården mellan Sven Persson, ägare av halva hemmanet, samt Johannes Håkansson och Nils Månsson, ägare av den andra halvdelen. "Tillstädes var också Simon och Olof Håkansson, som utvandrat och antagit sina gårds-lotter på utägorna." På kartan infördes bl.a. dessa bröders torp-planer. Det framgår att "hela ägorömden" utgjorde 326 tunnland och 30 kappland, varav Sven Persson ägde 160.22 och de övriga 166.8, inklusive Olofs torp (3.17) och Simons torp (2.20).

Gårdens fortsatta öden

Enligt 1805 års mantalslängd ägde alltså Nils Månsson och Johannes Håkansson vardera 1/16 mantal av Hemset Kolaregård. Johannes bröder Simon och Olof är ej upptagna i längden, fastän de ägde var sitt av torpen. I 1810 års längd står Johannes Håkansson antecknad för 3/32 mantal. Han hade nämligen i januari 1808 köpt 1/32 mantal av Nils Månsson. Detta framgår av bouppteckningen efter Johannes första hustru Stina Bengtsdotter. Nils Månsson hade redan 1806 flyttat till Telestad och finns inte med i 1810 års mantalslängd. För det återstående 32-dels mantalet står Simon Håkansson antecknad.

Ett par notiser om Johannes Håkansson har viss betydelse för förståelsen av gårdens senare öden. Av ovannämnda bouppteckning över hans första hustru Stina Bengtsdotter framgår att han överlämnade hälften av fastigheten på barnen i första äktenskapet. Johannes gifte om sig med Lisa Persdotter. Med henne gjorde han 1815 inbördes testamente "beträffande 3/64 Hemset Kolaregård", d.v.s. den del av fastigheten, som ej överlämnats till barnen i första gif-tet.

I 1820 års mantalslängd är Johannes Håkansson fortfarande uppta-gen för 3/32 mantal och Simon Håkansson för 1/32 mantal. Visser-ligen hade Johannes enligt ovannämnda bouppteckning överlåtit hälften av fastigheten på barnen i första giftet, men eftersom dessa ännu inte var myndiga står fadern fortfarande antecknad för hela fastigheten.

År 1826 köpte Johannes Håkanssons dotter i första giftet Cathrina och hennes man Magnus Bengtsson från Simon Håkansson dels Östratorp, dels Kolaretorpet. Simon förbehöll sig som undantag rätten att skattefritt få begagna hus och ägor till Östratorp. I 1830 års mantalslängd är Magnus Bengtsson upptagen för 3/64 mantal. Utöver det 32-dels mantal han genom köp förvärvat från Simon Håkansson har han genom äktenskapsförord 25/10 1826 fått lika rätt i hustruns från modern Stina Bengtsdotter ärvda 1/64 mantal Kolaregården. För resten av gården, 5/64 mantal, står fortfarande Johannes Håkansson antecknad. Hans båda andra barn i första äktenskapet, Daniel, f. 1803, och Anders, f. 1807, har alltså ännu inte tagit de andelar i besittning, som de ärvt av modern.

Johannes Håkansson dog 1831. Hans stärbhus sålde den 7 januari 1832 5/128 mantal till Anders Johansson. De övriga 5/128 bör enligt det inbördes testamentet av år 1815 ha tillfallit Johannes Håkanssons änka Lisa Persdotter, som samma dag sålde även dessa till Anders Johansson. Lisa Persdotter förbehöll sig dock undantag med rätt att ta virke till uppförande av hus inom den s.k. Rydalyckan och den därin- till belägna Ljungfällan.

Av Lisa Persdotters undantagskontrakt framgår att den Anders Johansson, som köpte fastigheten, i själva verket var Johannes Håkanssons son i första giftet, f. 1807. I nämnda kontrakt kallas han nämligen "min stiuftson drängen Anders Johansson i Hemset". Han hade tidigare i början av 1820-talet arbetat som dräng på den andra hälften av Hemset Kolaregård, d.v.s. den del av gården som på 1760- eller 1770-talet tillföll Catharina Persdotter och Johannes Andersson.

Anders Johansson förblev inte länge ägare till sina 5/64 mantal. Redan den 3 februari 1832 sålde han dem till bergsrådet J.L. Aschan för 1000 riksdaler. Källa: fastebrev av den 18 december 1833.

Aschan fortsatte att förvärva mark på Hemset. Den 14 mars 1832 köpte han av Cathrina Johannisdotter och Magnus Bengtsson de 3/64 mantal av Kolaregården, som dessa 1826 förvärvat av Simon Håkansson. Säljaren skulle svara för undantaget till Simon Håkansson och hans hustru Catharina Svensdotter. I köpet ingick Östratorp och Kolaretorpet, som Magnus Bengtsson fått å sin hustrus vägnar. Källa: fastebrev vid Konga häradsrätt den 20 april 1833.

För Cathrina och Magnus gick det senare inte så bra. Av Hemmesjö sockenstämmoprotokoll av den 23 maj och den 14 november 1841 samt av den 20 februari och den 21 augusti 1842 framgår nämligen att Magnus fört ett slösaktigt och klandervärt liv, därigenom kommit på obestånd och begärde understöd från socknen. Socken ville dock inte ge honom något understöd, eftersom han ansågs kunna försörja sig själv. Magnus förlöpte sedan familjen.

I fastebrevet av den 20 april 1833 rörande Aschans köp av 3/64 mantal av Kolaregården från Cathrina Johannisdotter och Magnus Bengtsson framgår att innehavaren av Olofstorp skulle behållas vid sina rättigheter. Med Olofstorp avses sannolikt Västratorp, där Olof Håkansson fortfarande bodde kvar, och som i andra källor kallas Olofsdal och Olofs torp. År 1837 köpte Aschan Västratorp av Olof Håkansson, som dock fick bo kvar. Källa: avräknings- och kapitalböcker från Åry bruk.

JOHANNES ANDERSSONS GÅRD

Efter Catharina Persdotters död 1777 fick som ovan nämnts hennes bror Sven Persson överta gården. Han brukade den till omkring 1815, då han efterträddes av sin son Anders Svensson, f. 1790. (Redan i 1811-15 års husförhörslängd kallas Sven Persson "inhyses", medan Anders Svensson i 1816-20 års längd kallas hemmansägare.) Sven och hans hustru levde sedan till år 1822. Anders Svensson brukade gården till 1835. Detta år sålde han den till J.L. Aschan. Han flyttade sedan till Furuby.

GÅRDEN UNDER ÅRY

J.L. Aschan var alltså nu ägare till hela Hemset Kolaregård. Som brukare av den ena hälften av gården efterträddes Magnus Bengtsson år 1837 av Anders Johansson, f. 1811, i husförhörslängden kallad Anders Johansson d.y., i mantalslängden 1840 kallad Per Anders Johansson. Denne flyttade år 1841 till Hemset Södergård. Som brukare av den andra hälften efterträddes Anders Svensson 1836 av en annan Anders Johansson, f. 1810, i husförhörslängden kallad Anders Johansson d.ä., i mantalslängden 1840 kallad Per Anders Johansson. Denne flyttade 1841 till Furuby.

Som brukare av 1/8 mantal Hemset Kolaregård nämns i husförhörslängden 1842-47 Sven Johansson, inflyttad 1841 från Furuby, utflyttad 1844 till en ort, vars namn är svårttytt i husförhörslängden men möjligen skall vara Tegnaby. Vilken del av gården han brukat framgår ej.

I husförhörslängderna 1848-65 förtecknas under Hemset Kolaregård endast invånarna på Västratorp. I husförhörslängden 1866-69 är inte heller Västratorp kvar. Det är alltså en betydande förändring som ägt rum sedan seklets början, då gården med tillhörande torp hade 20-30 invånare.

Vart tog folket vägen? Många emigrerade till USA. Av Irving J. Olsons bok Smolenning slekt (1973) framgår att framför allt Olof Håkanssons många ättlingar i stor utsträckning slagit sig ner där.

N.F.H.

FILMAFTON

blir det också i år, när hembygdsföreningen anordnar sitt sedvanliga höstmöte. Det är förlagt till fritidslokalen i Åryd och äger rum söndagen den 21 november kl. 17

Leif Bolmgren, som de senaste åren filmat människor och miljöer i Åryd, visar sina filmer och utställer samtidigt några av sina stillbilder - åtskilliga av dem pryder skolans lokaler.

Kaffeservering som vanligt. Alla intresserade är välkomna.